

УДК 159.947.23:159.923.2
DOI <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2024-4-7>

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЧИННИК ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ

Скрипаченко Т. В.

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри психології

Запорізький національний університет

вул. Університетська, 66, Запоріжжя, Україна

orcid.org/0000-0002-6368-5233

skripachenko14@gmail.com

Ключові слова:

*відповідальність, свобода,
локус контролю, особистісне
зростання, особистісна
зрілість.*

Процес формування та розвитку особистості не являє собою лінійний процес. У ході цього розвитку відбуваються певні психологічні, фізіологічні, світоглядні, ціннісні зміни особистості, які впливають на сприйняття та усвідомлення людиною себе, світу, інших людей, своїх потреб, цілей, компетентностей, труднощів, обмежень, криз.

Статтю присвячено дослідженню психологічного феномену відповідальності як одного з чинників особистісної зрілості. Визначено, що відповідальність можна розглядати як таку психологічну якість, властивість особистості, яка в суттєвому ступені детермінує, визначає, стимулює процес особистісного розвитку і є необхідним індикатором процесу дорослішання особистості.

Зроблено аналіз досліджень відповідальності в працях таких психологів, як К. Хорні, Е. Фромм, Ф. Перлз, Ф. Хайдер, Л. Колберг, В. Франкл та ін. Важливим і цікавим у цьому сенсі є розгляд відповідальності у зв'язку з формуванням невротичної особистості, свободи і кохання, усвідомлення потреб і способів їх задоволення, стадій відповідальності, формуванням моральної системи особистості, сенсів життя.

Визначено, що особистісна зрілість також являє собою системне, інтегративне поняття. По-перше, особистісна зрілість характеризує психологічно здорову особистість. По-друге, формування особистісної зрілості детерміновано багатьма чинниками, критеріями, серед яких один із найважливіших – відповідальність особистості. У психології особистісна зрілість стає одним із предметів дослідження в гуманістичному напрямі, зокрема у К. Роджерса, Г. Олпорта та ін. Традиція розгляду поняття зрілості особистості пов'язана з аналізом близьких до нього понять, таких як самореалізація, самоактуалізація, особистісне зростання.

Показано також, що важливим є розгляд зв'язку між відповідальністю та особистісною зрілістю у контексті психотерапевтичних відносин, про що говорили такі відомі психологи, як К. Хорні та І. Ялом. Усвідомлення людиною власної відповідальності за свої дії, їхні наслідки є неодмінним індикатором динаміки психотерапевтичних відносин між психотерапевтом і клієнтом.

RESPONSIBILITY AS A FACTOR OF PERSONAL MATURITY

Skrypachenko T. V.

*Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Psychology
Zaporizhzhia National University
Universytetska str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0002-6368-5233
skripachenko14@gmail.com*

Key words: *responsibility, freedom, locus of control, personal growth, personal maturity.*

The process of personality formation and development is not a linear process. In the course of this development, certain psychological, physiological, worldview, and value changes of the personality occur, which affect the perception of oneself, the world, other people, one's needs, goals, competencies, difficulties, limitations, crises.

The article is devoted to the study of the psychological phenomenon of the responsibility as a one of the factors responsible for special maturity. It is determined that responsibility can be understood as such a psychological quality, a property of the individual, which to a significant degree determines, stimulates the process of personal development and is a necessary indicator of the process of personal maturation.

An analysis of research on responsibility in the works of such psychologists as K. Horney, E. Fromm, F. Perls, F. Heider, L. Kohlberg, V. Frankl and others. Important and interesting in this sense is consideration of responsibility in connection with the formation of a neurotic personality, freedom and love, awareness of needs and methods of their satisfaction, stages of responsibility, formation of the moral system of an individual, meanings of life.

The article defines that personal maturity is a social and integrative concept. First, personal maturity characterizes a psychologically healthy individual. Secondly, the formation of personal maturity is determined by many factors, criteria, among which one of the most important is the responsibility of the individual. In psychology, personal maturity becomes one of the subjects of research in the humanistic direction, in particular in C. Rogers, G. Allport and others. The tradition of considering the concept of personality maturity is connected with the analysis of issues close to it, such as self-realization, self-actualization, personal growth.

It is also shown that it is important to look at the connection between responsibility and personal maturity in the context of psychotherapeutic relationships, as discussed by well-known psychologists as K. Horney, I. Yalom. A person's awareness of own responsibility for his actions, their consequences – is an indispensable indicator of the dynamics of psychotherapeutic relations between a psychotherapist and a client.

Постановка проблеми. Відповідальність особистості є тим психологічним феноменом, який розглядається в різних науках: психології, соціології, юриспруденції, політології тощо. Джерелами відповідальності цікавилися такі психологи, як К. Хорні, Е. Фромм, Ф. Перлз, Л. Колберг. Аналіз феномену відповідальності включає не лише сутність цього поняття, а й різновиди, критерії, особливості формування відповідальності, її вплив на різні сфери життя особистості. Серед сучасних дослідників необхідно згадати А.В. Василю [4], В.А. Роменець

[6], які розглядали форми відповідальності та особливості її прояву. У працях К. Роджерса [7], В. Франкла [18], В.Й. Боришевського [3] відповідальність розглядається як індикатор або елемент зрілості особистості. Проте недостатньо зрозумілими залишаються питання характеру зв'язку між відповідальністю та особистісною зрілістю, впливу відповідальності на всю систему усвідомлень і вибір особистості.

Метою статті є розкриття сутності психологічного феномену відповідальності як чинника особистісної зрілості.

Результати дослідження. Вивчення особистості, процесу її розвитку, чинників цього процесу залишається актуальним питанням сучасної психології [11; 5; 8; 10].

Психологічний екскурс щодо сутності відповідальності особистості варто почати з представників неофрейдистського підходу. Звісно, на відміну від гуманістичних психологів неофрейдизм не орієнтувався на дослідження психологічної зрілості особистості, самодетермінації, самоактуалізації, які стали центром уваги в розумінні гуманістичними психологами природи особистості. Проте внесок неофрейдистів у контексті розуміння феноменології відповідальності також є важливим.

Отже, описуючи концепцію про невротичну особистість, К. Хорні торкається питання відповідальності особистості. Невротична особистість, маючи домінуючу незадоволену потребу в безпеці та розвинену тривогу щодо пошуку безпеки у світі, намагається знайти її в будь-яких життєвих ситуаціях чи особистісних стосунках. Перебуваючи в таких стосунках, невротик хибно уявляє іншу людину єдиним джерелом свого щастя та спокою, перекладаючи на неї відповідальність за своє життя, свої проблеми і їх рішення. У процесі терапії з невротичною особистістю це перекладання особистісної відповідальності стає також очевидним. Таким чином, невротична особистість може не бачити, не усвідомлювати і перекладати відповідальність за себе і своє життя на інших, у тому числі на психотерапевта, а отже, транслює безвідповідальність. Хоча саме формування відповідальності є одним із критеріїв психологічного, психічного здоров'я та особистісної зрілості.

Еріх Фромм, якого також вважають представником неофрейдизму, у своїх цікавих міркуваннях про природу особистості, свободу та любов визначає відповідальність із різних боків. Одна з широко відомих праць Е. Фромма «Мистецтво любові» містить концепцію любові, в основу якої він поклав декілька типів любові, зокрема материнську, братську, любов до Бога тощо. Основними елементами будь-якого типу любові є давання, турбота, відповідальність, повага, знання.

Таким чином, відповідальність є невід'ємним елементом любові. Саме через почуття любові особистість може примирити суперечливі потреби, гармонізувати свій тіньовий бік, навчитися вірити в себе і розвиватися.

Окрім цього, цікавою також є думка Е. Фромма щодо розуміння свободи особистості. Е. Фромм зазначав, що потреба у свободі притаманна людині від народження. Проте на протилежному боці від свободи завжди знаходиться потреба в укоріненні,

під якою Е. Фромм розумів прагнення до прийняття, існування серед людей, у спільнотах та суспільстві. Ці дві потреби суперечать одна одній. Тому людина постійно живе у внутрішньому конфлікті між свободою й укоріненням з іншими людьми. Чому ж людина не вибирає свободу, якщо вона її так прагне? Відповідь на це питання знаходиться у цікавій книзі Е. Фромма «Втеча від свободи», яка давно вже стала певною класикою в контексті діалогів про свободу особистості. Свобода наряду з тим, які відчуття вона дає людині, також означає більшу відповідальність, тривогу, а іноді й самотність. Тож із цієї точки зору відповідальність – це вибір особистості у бік її свободи. Свобода невідривна від відповідальності, і навпаки. Важливим також є те, що Е. Фромм підкреслював, що в процесі такого особистісного розвитку є відповідальність спочатку за себе, свій вибір, а в процесі міжособистісних стосунків, любові – і за іншу людину. Таким чином, очевидна генеза розвитку відповідальності у Е. Фромма: від відповідальності за себе – до відповідальності за інших, від несвободи і передбачуваності – до свободи і відповідальності.

Зв'язок між свободою і відповідальністю підкреслювали багато філософів, психологів, зокрема Арістотель, Гегель, Ж.-Поль Сартр, Г. Сковорода та ін. Наприклад, Г. Сковорода говорячи про свободу, розумів її як можливість людини дослухатися до себе, відмовлятися від несвободи, мати критичне мислення.

Ф. Перлз, засновник напряму гештальт-терапії, зосередив свою увагу на тому, як особистість усвідомлює чи не усвідомлює свої потреби. Якщо особистість не бажає сама задовольняти свої потреби, цілі і не бере на себе відповідальність за це, таку особистість не можна вважати зрілою. Протягом життя людина, намагаючись задовольнити свої потреби, має виходити у світ, до інших людей, спираючись на усвідомлення своїх власних бажань, розуміючи відповідальність за прийняття певних рішень. У разі коли людина з різних причин, прагнучи задовольнити свої потреби, схиляється до цього інших, маніпулює, перекладає відповідальність, тоді її процес особистісного розвитку уповільнюється.

Один із представників когнітивістського напряму – Ф. Хайдер пропонує розглядати феномен відповідальності в контексті атрибутивності людського сприйняття. На його думку, існують такі стадії відповідальності:

- генералізована відповідальність – визначається тим, що людина несе відповідальність за будь-які наслідки дій, у яких вона брала участь;
- власна відповідальність – людина відповідає за те, що особисто вона зробила;
- диференційована відповідальність – особи-

стість відповідає за будь-який результат дії незалежно від того, він був умисний чи ні;

– усвідомлена – особистість несе відповідальність не лише за свої наміри та наслідки їх реалізації, а й за те значення, якого вона надає різним зовнішнім чинникам, які, таким чином, впливають на результат;

– повна – людина несе відповідальність за хід, результати та наслідки своїх дій.

З точки зору Г. Йонаса, відповідальність – це центр моралі і на зміну «людині розумній» має прийти «людина відповідальна» [6, с. 6].

Л. Колберг вважається творцем одного з важливих підходів до розуміння відповідальності. Цей підхід базується на формуванні моральної системи особистості, вершиною якої є моральна зрілість особистості. Відповідальність у цьому процесі є регулятором становлення моральної особистості. З точки зору Л. Колберга, існує шість ступенів розвитку моральних суджень особистості:

1. Людина слухняно дотримується прийнятих правил, визнає їх, стимулюється також мотивацією уникнення покарання.

2. Цей ступінь характеризується трьома особливостями: індивідуалізмом, інструментальною метою та обміном. Відповідно, особистість спрямована на дії, які відповідають її меті та інтересам. Вона може дотримуватися правил лише тоді, коли ці умови збережені.

3. Ступінь взаємних очікувань та підкорень. На цьому ступені моральність особистості формується, ураховуючи її уявлення про очікування від виконання певних ролей собою та іншими людьми. Індикаторами правильної моральної поведінки стають турбота, вдячність, повага до інших, доброта.

4. Ступінь соціальної системи і совісті. Особистість виконує певні обов'язки перед суспільством, робить свій внесок у соціальну систему.

5. Соціальний договір. Ця стадія передбачає взаємозв'язок у свідомості особистості власних прав і соціальних обов'язків, дотримання законів та прав людини.

6. Універсальні етичні принципи – дотримання особистістю тих норм, правил етичних принципів, які вона самостійно вибрала й усвідомлює.

Таким чином, Л. Колберг зазначає, що відповідальність особистості є тим чинником, який контролює і детермінує розвиток моральної зрілості особистості.

Свій внесок у розуміння відповідальності особистості зробив Дж. Роттер. Запропонований ним локус домагань описує особливості індивідуальної системи відповідальності особистості. Дж. Роттер виділяє два різновиди локусу контролю. Екстернальний локус контролю характери-

зує людину, яка, пояснюючи причинність своїх перемог та поразок, покладає більшу відповідальність на зовнішні чинники. Інтернальний локус контролю описує людину, яка орієнтована на внутрішню причинність подій свого життя. Така внутрішня та зовнішня атрибутивність відповідальності у суттєвому ступені визначає характер життя особистості, вибір нею цілей, ставлення до себе й інших.

Необхідно також згадати концепцію В. Франкла, одного з видатних представників психотерапевтичного напрямку і засновника методу логотерапії. Згідно з В. Франклом, існує два аспекти відповідальності:

- те, за що людина несе відповідальність;
- те (той), перед чим (ким) людина несе відповідальність.

Отже, В. Франкл підкреслює важливу суб'єктно-об'єктну природу відповідальності. Окрім того, розглядаючи людське життя як процес пошуку сенсів, він пояснює, що саме на шляху такого пошуку сенсів, відповідей критерієм їх усвідомлення є якраз відповідальність особистості [18, с. 193].

Згідно із сучасним розумінням, відповідальність – це внутрішня саморегуляція та самодетермінація зрілої особистості, що опосередкована ціннісними орієнтаціями і виявляється в усвідомленні людиною причин своїх учинків, їхніх наслідків, у контролі своєї здатності бути причиною змін у навколишньому світі та власному житті. Аналіз теоретичних підходів до феномену відповідальності дає зрозуміти його багатфакторну, інтегративну природу.

Із цього погляду можна говорити про компоненти відповідальності. Індивідуальні компоненти залежать від індивідуально-психологічних особливостей особистості, зокрема від її нервової системи. Особистісні компоненти (мотиваційні, продуктивні, когнітивні) залежать від умов діяльності людини, від її оточення і здебільшого від соціальних чинників.

Виділяють різні види відповідальності:

– соціальна відповідальність – визначається соціальним статусом особистості і пов'язана з виконанням тих обов'язків, які пов'язані із її громадськими обов'язками;

– моральна відповідальність – це відповідність учинків та поведінки людини прийнятним моральним нормам та правилам;

– правова відповідальність – це підпорядкованість поведінки людини нормам права і конституції країни;

– екологічна відповідальність – пов'язана з такою поведінкою особистості, яка відповідає позиції збереження і поваги до природи та навколишнього середовища;

– професійна відповідальність – це відповідальність, основана на суспільній значущості своєї професії.

Виходячи із суб'єктного підходу, відповідальність дає можливість людині, так би мовити, перебувати на зв'язку з реальністю, оцінюючи свої можливості, усвідомлюючи причини своєї поведінки та її результати, а також пояснюючи на суб'єктивному рівні переживання особистості в процесі і результаті виконання дії.

На думку А.В. Василюї, існує дві форми відповідальної поведінки. Позитивна форма пов'язана з почуттям своєї значущості, поважним ставленням до людей, а негативна форма характеризується невпевненістю в собі, відчуттям недосконалості власних знань. Відповідальність визначається свободою. Умовами моральної відповідальності згідно з А.В. Василюї, є свобода, умисність дій особистості, розсудливість. Висказуючи дещо схожу з Е. Фроммом позицію, авторка говорить, що моральна свобода для людини є найвищою формою свободи і цінністю. Проте це не означає, що будь-яка людина її прагне. Через велику відповідальність людина може, навпаки, уникати відповідальності й відмовлятися від свободи [4, с. 4].

Такі вчені, як В.А. Роменець, М.В. Савчин, уважають відповідальність найголовнішим компонентом учинку і приписують їй набутий характер. Тоді відповідальність можна розглядати через аналіз таких сукупних понять, як свобода, активність, упевненість, совість, самостійність, ініціативність, і в контексті здорового розвитку особистості та усвідомленні нею свого права творити своє життя [6, с. 6].

Розуміючи відповідальність як якість особистості, можна виділити такі її елементи:

- усвідомлення людиною важливості та необхідності дотримуватися у своїй поведінці загальноприйнятих норм і правил;
- усвідомлення як індивідуальні цінності соціальних, колективних, групових, індивідуальних норм;
- здатність дотримуватися норм у процесі вибору і прийняття рішення, передбачаючи наслідки і відповідальність за них;
- внутрішня самоорганізація спрямованості до якісної визначеності;
- здатність особистості регулювати свою поведінку й управляти своєю волею.

Погоджуючись із розумінням відповідальності як якості особистості, І. Бех зазначав, що в основі цієї якості лежить усвідомлення людиною свого обов'язку, власні переконання, моральні принципи та розуміння особистістю своєї причетності до суспільства. На думку вченого, моральна рефлексія включає усвідомлення особистістю

своїх потреб та прагнень, здатність передбачити наслідки своєї поведінки та здатність узгоджувати цілі із засобами їх досягнення.

Існують також вектори розвитку психологічної відповідальності:

1. Від колективної відповідальності до індивідуальної – описує внутрішній інтеріоризований перехід до індивідуальної особистісної відповідальності.

2. Від зовнішньої до внутрішньої – формування внутрішнього контролю поведінки.

3. Від ретроспективної до перспективної – описує важливість усвідомлення особистістю відповідальності не лише на минуле, а й за майбутнє.

На думку Л.П. Московець, відповідальність можна розглядати як умову самореалізації особистості [12, с. 160].

Підкреслення зв'язку між відповідальністю та особистісним зростанням, особистісною зрілістю зустрічається в працях багатьох психологів. Бачення людини як автора свого життя, як особистості, яка сама визначає свої цілі, цінності, дії і несе за них відповідальність, характерне для психологів гуманістичного напрямку в психології.

Особистісна зрілість – це, перш за все, психологічно і психічно здорова особистість, яка характеризується багатьма рисами, зокрема реалістичним сприйняттям себе, інших і світу, прагненням до саморозвитку, продуктивності і творчості [20; 15; 14; 17].

На думку А. Реан, є чотири компоненти особистісної зрілості: відповідальність, терпимість, саморозвиток, позитивне мислення. Ці чотири компоненти взаємопов'язані. Можна навіть сказати, що їх зв'язок забезпечує існування цілісної конструкції особистісної зрілості. Наприклад, відповідальність без терпимості або без позитивного мислення не призведе до повноцінного формування зрілої особистості, як і навпаки. Наприклад, лише одне позитивне мислення без відповідальності чи саморозвитку не буде сприяти формуванню особистісної зрілості.

Подібної думки дотримується також Л.М. Потапчук, який до компонентів особистісної зрілості відносить відповідальність, а також цілепокладання, емоційну зрілість, самоконтроль поведінки тощо [2, с. 17].

М.Й. Боришевський, визначаючи особистісну зрілість, говорить, що вона проявляється у декількох індикаторах:

- у критичному і самокритичному мисленні;
- у відповідальному і турботливому ставленні до інших;
- в інтересі до минулого рідного краю;
- у розвиненій національній свідомості;
- у гуманістичних взаємовідносинах тощо [3, с. 5].

На думку І. Ялома, протилежним полюсом зрілості також є інфантильність, в основі якої можуть лежати дитячі переконання або своєї винятковості (нарцисизм, егоцентризм), або пошук того, хто буде вічним рятівником. Ірвін Ялом також розуміє відповідальність як «авторство власного життя» і напругу пов'язує її формування з формуванням зрілості особистості. Окрім цього, він описує особливості прийняття відповідальності в процесі психотерапевтичної роботи, уважаючи результати цього процесу необхідною умовою успішної терапії. Проте в роботі з клієнтами такий процес відбувається не автоматично, супротив відповідальності і змінам іноді набуває неабиякого масштабу [18, с. 194].

З точки зору С.В. Баранової, можна виділити два підходи до розгляду поняття зрілості в психології. Згідно з першим, зрілість розглядають через опис інтрапсихічних умов суб'єктивних переживань людини, задоволеної життям і собою. Це автономна особистість, яка вміє будувати стосунки з іншими і самореалізується. Цього погляду дотримувалися переважно представники психотерапевтичної практики: К. Юнг, К. Роджерс, В. Франкл. Згідно з другим підходом, особистісна зрілість розглядається в контексті її соціальної значимості для суспільства. І тоді йдеться скоріше про соціальну зрілість (Г.О. Балл, Т.М. Титаренко, О.С. Штепа та ін.) [1, с. 51].

На думку Г. Олпорта, одним із головних чинників особистісного зростання та зрілості є взяття особистістю на себе відповідальності за власні дії, їх усвідомлення, наслідки своїх дій, а також планування власного життя. Пояснюючи особливості зрілої особистості, Г. Олпорт зазначає, що існують риси зрілої особистості:

1. Емоційна незтурбованість та прийняття: це включає здатність приймати та управляти своїми емоційними станами так, щоб це не заважало іншим, прийняття та толерантне ставлення до своїх різних проявів.

2. Здатність до самопізнання та почуття гумору, що передбачає відкритість і готовність до пізнання нових особливостей себе, інших та світу, здатність із гумором ставитися до себе, до інших і можливість подивитися на деякі речі з незвичайних боків.

3. Цілісна життєва філософія. Це означає, що зріла особистість має певну систему цінностей і цілей, яка складається у цілісну філософію ставлення до себе та світу в цілому. Саме таке цілісне бачення дає змогу приймати життя в усіх його проявах.

4. Широкі кордони «Я»: включеність особистості в різні сфери життя передбачає певну активність людини в різних видах діяльності. Це розширює кордони її «Я», бачення себе, розкри-

ває додаткові боки особистості у нових відносинах у суспільстві.

5. Здатність до теплих відносин з іншими людьми: повага до інших, співчуття, формування дружніх відносин, визнання різниці з іншими людьми.

6. Реалістичне сприйняття, досвід та домагання. Цей критерій означає, що зріла, а отже, здорова, особистість уміє сприймати реальність такою, якою вона є, не збігаючи в захисти, ілюзії, викривлення та виправдовування.

Згаданий вище В. Франкл, аналізуючи поняття особистісної зрілості, виділив умови її формування. Першою умовою є самотрансцендентність як пошук власного сенсу, критерій автентичності особистості. Другою умовою є відповідальність як самоздійснення, здатність діяти і відповідати за наслідки власних дій. Третій критерій особистісної зрілості – смисл.

М.В. Савчин, згадуючи концепцію індивідуалізації К.Г. Юнга, зазначає, що цей процес передбачає оволодіння людиною своїм внутрішнім світом із метою найповнішої реалізації своїх здібностей, особистісних смислів, володіння інтелектуальною свободою, що дає змогу жити без страху, тривоги, стати цілісною особистістю у психологічному та соціальному планах. Завдяки гнучкості, сприйнятливості та покладанню на інтуїцію такий індивідуалізованій особистості немає потреби щось приховувати, а її несвідоме, проявляючи себе, дає змогу побачити справжні цілі [16, с. 59]. Очевидно, що процес індивідуалізації є своєрідним юнгіанським баченням процесу формування особистісної зрілості.

Саме процес індивідуалізації є шляхом формування особистісної зрілості. Пояснюючи індивідуалізацію у цьому контексті, можна говорити, що вона передбачає усвідомлення і формування Самості [13, с. 153]. Самість – це узагальнююча, глибинна цілісність особистості. Процес формування Самості, або правильніше сказати шлях до Самості, вимагає від особистості певної цілеспрямованості, зусиль, самопізнання, самореалізації тощо.

Згідно з концепцією К. Роджерса, зрілість особистості описується через поняття повноцінно функціонуючої особистості. Існують певні характеристики повноцінно функціонуючої особистості:

1. Екзистенційний спосіб життя.

2. Відкритість до переживань. Ця характеристика говорить про те, що людина приймає і рефлексує над своїми почуттями, відчуттями, не відкидає їх від себе, а дає їм право бути, чує себе, а також здатна приймати зміни.

3. Організмична довіра – усвідомлена віра у власні сили, аналіз свого досвіду і прийняття

рішень на цій основі. Така організаційна довіра дає можливість людині на власні очі бачити, змінювати або не змінювати якісь аспекти свого життя, довіряючи своєму баченню.

4. Емпірична свобода – це реалізація права на власний вибір і несення відповідальності за нього. Свобода вибору на основі довіри до себе та відповідальність за свої вибори теж характеризують повноцінно функціонуючу особистість.

5. Креативність. Ця особливість розуміється Роджерсом у широкому контексті, маючи на увазі, що саме через творчість, творчі дії людина реалізує свої вибори і своє життя. А це означає у тому числі здатність думати і діяти несхожим нестандартним чином, використовуючи власні креативні сили на повну.

Згідно з К. Роджерсом, повноцінно функціонуюча особистість приймає відповідальність за власну поведінку. Відкритість переживань як один із критеріїв повноцінно функціонуючої особистості дає змогу людині усвідомлювати, розуміти мотиви власних учинків, припускати і приймати відповідальність за них, передбачає довіру до себе як ту основу, яка забезпечує тверезий і спокійний погляд на свої цілі й можливості [7, с. 73].

Засновник методу транзактного аналізу Е. Берн також цікавився процесом формування особистісної зрілості, у тому числі в контексті формування відповідальності особистості. На сприйняття себе, інших і світу в цілому впливають різні стани, які потім стають сценарними моделями: «Дорослий», «Дитина», «Батько» тощо [19; 9]. Проте стан «Дитина» не передбачає прийняття на себе всієї відповідальності, а стан, наприклад, «Батько» не завжди в реальності співвідноситься з усвідомленням власної відповідальності та прогнозування наслідків власних дій.

Саме стан «Дорослий» сприяє формуванню зрілої особистості. Цей стан характеризується відповідальністю, розсудливістю, самоконтролем, прийняттям усвідомлених рішень.

Висновки. Аналіз психологічних концепцій та підходів, які досліджували феноменологію відповідальності особистості, демонструє необхідність розгляду цього поняття з різних боків: як якість, як властивість особистості, як критерій дорослішання, як чинник особистісного зростання і зрілості особистості. Розрізняють певні різновиди, типи відповідальності, критерії, особливості її формування в процесі індивідуального розвитку особистості. У статті проведено аналіз теоретичних підходів до розгляду відповідальності, зокрема погляди К. Хорні, Е. Фромма, В. Франкла, Л. Колберга. Поняття відповідальності розглянуто також із позиції суб'єктного, суб'єкт-об'єктного, діяльнісного підходів. Згідно із цими думками, відповідальність розглядається як відповідальність за себе, відповідальність за іншого, як компонент учинку особистості.

Ураховуючи системний, інтегративний та багатофакторний характер відповідальності особистості, у статті доцільним був її аналіз у контексті формування особистісної зрілості.

Особистісну зрілість можна розуміти як інтегративну характеристику особистості, що включає такі індикатори, як психологічне та психічне здоров'я, самомотивація та самодетермінація, усвідомлення мотивів власних дій. Особистісна зрілість складається з певних компонентів, що згадується в працях таких дослідників, як А. Реан та Л.М. Потапчук. Серед компонентів можна вказувати такі: відповідальність, терпимість, саморозвиток, позитивне мислення, цілепокладання, емоційна зрілість, самоконтроль. У процесі формування особистісної зрілості саме відповідальність є однією з тих детермінант, які визначають вектор, якість та темп цього процесу.

Подальші дослідження мають зосередитися на вивченні не лише процесу формування відповідальності особистості, а й на дослідженні таких її проявів, як гіпервідповідальність. Таке дослідження дасть змогу краще зрозуміти різні прояви і форми відповідальності особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранова С.В. Особистісна зрілість та відповідальність: соціально-психологічний аспект : монографія. Київ : Інтерконтиненталь-Україна, 2020. 364 с.
2. Барчій М., Воронова О. Окремі підходи дослідження особистісної і професійної зрілості. *Питання психології. Вісник Національного університету оборони України*. 2019. № 3(53). С. 16–22. DOI: 10.33099/2617-6858.
3. Борисюк О.М., Перун А.М. Теоретичні аспекти вивчення особистісної зрілості та її компонентного наповнення. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 1. С. 3–9.
4. Васирина А.В., Головащенко І.О. Проблема морального вибору та відповідальності. *Матеріали III науково-технічної конференції підрозділів ВНТУ*, м. Вінниця, 20–22 березня 2024 р. URL: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/42943>
5. Канавець Р. Психологія особистості : навчальний посібник. Київ : Алерта, 2021. 134 с.

6. Костенко О.Р. Психологічні чинники розвитку відповідальності майбутніх учителів у процесі професійної підготовки : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2021. 24 с.
7. Кримова М.О. Психологія особистості : конспект лекцій до навчальної дисципліни «Психологія особистості». Одеса, 2021. 80 с.
8. Лисенко С.О. Становлення і розвиток парадигми самоактуалізації особистості та її переосмислення у контексті сучасності. *Humanities studies: collection of scientific papers*. 2021. № 8(85). Р. 20–28. DOI: <https://doi.org/10.26661/hst-2021-8-85-02>.
9. Мілорадова Н.Є. Теоретичне обґрунтування сценарного підходу до професіогенезу фахівця. *Габітус*. 2020. Вип. 12. Т. 1. С. 186–191.
10. Мітіна С.В. Психологія особистості : навчально-методичний посібник. Київ : Ліра-К, 2020. 274 с.
11. Москалець В.П. Психологія особистості. Київ : Ліра-К, 2020. 364 с.
12. Московець Л.П. Свобода та відповідальність у процесі самореалізації педагогічних працівників. *Psychological journal*. 2019. Volume 5, issue 12. С. 152–168 <https://doi.org/10.31108/1.2019.5.12.10>
13. Нелін Є.В. Витоки юнгіанської психоаналітичної педагогіки. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2022. Вип. 86. С. 15–156. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2022.86.29>.
14. Новосилецька К.О. Дослідження особистісної зрілості студентської молоді як соціально-психологічного феномена. *Науковий пошук молодих дослідників*. 2023. № 2. С. 181–189.
15. Особистісна зрілість як проблема сучасної психології. Т. 1 : колективна монографія / наук. ред. З.М. Мірошник. Кривий Ріг : Вид. Р.А. Козлов, 2019. 220 с.
16. Савчин М.В. Метаметодологічний аналіз концепції К.Г. Юнга. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2020. Вип. 1. С. 57–63 DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2020-1-8>.
17. Садченкова О.Г. Теоретичні аспекти вивчення особистісної зрілості. *Габітус*. 2020. Вип. 17. С. 116–120.
18. Соколов О.А. Феномен відповідальності в зарубіжних наукових студіях. *Габітус*. 2020. Вип. 13. Т. 1. С. 189–195. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.13-1.30>.
19. Штайнер К. Сценарії життя людей. Школа Еріка Берна. Київ : Фабула, 2020. 448 с.
20. Штепа О.С. Ресурсна насиченість особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2020. Вип. 47. С. 231–252.

REFERENCES

1. Baranova S.V. Osobystisna zrilist ta vidpovidalnist: sotsialno-psykholohichni aspekt: monohrafiia / Svitlana Baranova. Kyiv: Interkontynental-Ukraina, 2020. 364 s.
2. Barchii M., Voronova O. Okremi pidkhody doslidzhennia osobystisnoi i profesiinoi zrilosti. Pytannia psykholohii. Visnyk natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy. Mukachevo : Mukachivskiy derzhavnyi universytet. № 3 (53). 2019. S. 16–22. DOI: 10.33099/2617-6858
3. Borysiuk O.M., Perun A.M. Teoretychni aspekty vyvchennia osobystisnoi zrilosti ta yii komponentnoho napovnennia. Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Lviv : LDUVS. № 1. 2022. S. 3–9.
4. Vasylyna A.V., Holovashchenko I.O. Problema moralnoho vyboru ta vidpovidalnosti. Materialy III naukovo-tekhnichnoi konferentsii pidrozdiliv VNTU, Vinnytsia, 20–22 bereznia 2024 roku. URL: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/42943>
5. Kanavets R. Psykholohiia osobystosti : navch. posibnyk. Kyiv : Alerta. 2021. 134 s.
6. Kostenko O.R. Psykholohichni chynnyky rozvytku vidpovidalnosti maibutnikh uchyteliv v protsesi profesiinoi pidhotovky. Avtoref. na zd. nauk. stupenia kand. psykhol. nauk. Kyiv : Instytut psykholohii im. H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. 2021. 24 s.
7. Krymova M.O. Psykholohiia osobystosti: Konspekt lektsii do navchalnoi dystsypliny «Psykholohiia osobystosti». Derzhavnyi zaklad «Pivdenoukrainskyi natsionalnyi pedahohichniy universytet imeni K.D. Ushynskoho». Odesa. 2021. 80 s.
8. Lysenko S.O. Stanovlennia i rozvytok paradyhmy samoaktualizatsii osobystosti ta yii pereosmyslennia u konteksti suchasnosti. *Humanities studies: collection of scientific papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia : Publishing house «Helvetica»*, 2021. 8 (85). P. 20–28. DOI: <https://doi.org/10.26661/hst-2021-8-85-02>
9. Miloradova N.Ie. Teoretychne obruntuvannia stsenarnoho pidkhodu do profesiohenezu fakhivtsia. *Habitus*. Vypusk 12. Tom 1. 2020. S. 186–191.
10. Mitina S.V. Psykholohiia osobysti: navch.-metod. posibnyk. Kyiv : Lira-K. 2020. 274 s.
11. Moskalets V.P. Psykholohiia osobystosti. Kyiv : Lira-K. 2020. 364 s.

12. Moskovets L.P. Svoboda ta vidpovidalnist u protsesi samorealizatsii pedahohichnykh pratsivnykiv. Psychological journal. Kyiv : Instytut psykholohii im. H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy, Volume 5, issue 12. 2019. S. 152–168 <https://doi.org/10.31108/1.2019.5.12.10>
13. Nelin Ye.V. Vytoky yunhianskoi psykhoanalytichnoi pedahohiky. Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii 5 : Pedahohichni nauky : realii ta perspektyvy : zb. nauk. prats / Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, Natsionalnyi pedahohichni universytet imeni M.P. Drahomanova. Kyiv : Vydavnychi dim «Helvetyka», 2022. Vyp. 86. S. 15–156. DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2022.86.29>
14. Novosyletska K.O. Doslidzhennia osobystisnoi zrilosti studentskoi molodi yak sotsialno-psykholohichnoho fenomena. Naukovyi poshuk molodykh doslidnykiv : Zbirnyk nauk. prats studentiv. Poltava : DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka», 2023. № 2. S. 181–189.
15. Osobystisna zrilist yak problema suchasnoi psykholohii. Tom 1 : kolektyvna monohrafiia / kol. avt. ; nauk. red. Z.M. Miroshnyk. Kryvyi Rih : Vyd. R.A. Kozlov, 2019. 220 s.
16. Savchyn M.V. Metametodolohichni analiz kontseptsii K.H. Yunha. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii Psikholohichni nauky. Vypusk 1. 2020. S. 57–63. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2020-1-8>.
17. Sadchenkova O.H. Teoretychni aspekty vyvchennia osobystisnoi zrilosti. Habitus. Vyp. 17. 2020. S. 116–120.
18. Sokolov O.A. Fenomen vidpovidalnosti v zarubizhnykh naukovykh studiiakh. Habitus. Vypusk 13. Tom 1. 2020. S. 189–195. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.13-1.30>
19. Shtainer K. Stsenarii zhyttia liudei. Shkola Erika Berna. Kyiv : Fabula. 2020. 448 s.
20. Shtepa O.S. Resursna nasychenist osobystosti. Problemy suchasnoi psykholohii. Lviv : Lvivskiy natsionalnyi universytet im. I. Franka. Vyp. 47. 2020. S. 231–252.